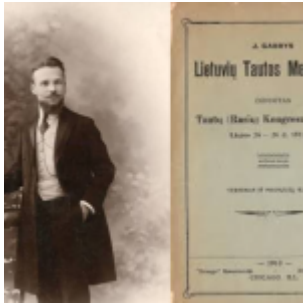




Lietuvių tautos siekiai 1911 m. Londono kongrese: žingsnis į tarptautinį pripažinimą

Prieš 115 metų Juozas Gabrys-Paršaitis (1880-1951) Paryžiuje įkūrė Lietuvių informacijos biurą (toliau - LIB) ir pradėjo aktyvią politinę-propagandinę veiklą Europoje, keldamas Lietuvos klausimą. Vienas iš svarbiausių jo veikloje pradžios darbų - tais pačiais metais jam pavyko sudalyvauti Londone surengtoje tarptautinėje Tautų konferencijoje, kur sugebėjo pagarsinti Lietuvą, lietuvių tautą ir jos vargus Rusijos imperijos sudėtyje. Istorinėje literatūroje apie tai yra trumpos užuominos, bet plačiau nėra rašyta.

Prof. Juozas SKIRIUS (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus vyr. tyrėjas)

Dalyvavimas lietuviui toje konferencijoje nebuvo paprastas dalykas ir, tuo labiau, J. Gabriui sunkiai, bet pavyko konferencijos dalyviams pristatyti savo parengtą Memorandumą. Tai buvo pirmas viešas bandymas didelėje auditorijoje įvairių tautų atstovams pristatyti lietuvius ir jų siekį išlikti tauta, stiprinti savo kultūrą Rusijos imperijos priklausomybėje. Tuo metu lietuvių veikėjų dėmesys buvo koncentruojamas į autonomijos Lietuvai Rusijos sudėtyje iškovojimą.

Pasiruošimas tarptautiniam kongresui Londone

Pats J. Gabrys savo atsiminimuose pažymi, kad jis nutarė, jog LIB pirmas viešas žygis – dalyvavimas Tautų (buvo rašoma Rasių) kongrese Londone 1911 m. liepos 26–29 dienomis.

Kas tai per kongresas? Koks jo tikslas? Kongresas, kuris angliškai skambėjo – *Universal Races Congress*, įvyko Londono universitete, kur dalyvavo apie 2.100 žmonių, atstovavusių apie 50 tautų iš 20 valstybių. Jo tikslas – siekti mažinti rasinę diskriminaciją ir išankstines nuostatas tautų atžvilgiu. Diskutuota apie Rytų ir Vakarų tautų santykius, papročius, švietimą bei bendradarbiavimą. Pranešimuose buvo pristatoma skirtingų tautų padėtis, jų teisės ir tarpusavio santykiai. Priimtose rezoliucijose raginta gerbti kitų tautų kultūrą, atsisakyti įsitikinimo, kad vienos tautos pranašesnės už kitas. Kongresas dėjo pagrindus skirtingų šalių atstovams keistis idėjomis, ieškoti takaus bendradarbiavimo būdų; skatino rasių lygybę, tautų pagarbą ir bendradarbiavimą. Kongrese dalyvavo Indijos nepriklausomybės lyderis Mahatma Gandis; JAV sociologas, kovotojas už juodaodžių teises W. E. B. Du Bois'as; JAV socialinių reformų veikėja Jane Addams; britų rašytojas Herbertas G. Wells'as; filosofas Felix'as Adler'is, tuometinis D. Britanijos ministras pirmininkas H. H. Asquith'as ir daugelis kitų. Kas dieną vyko darbas dviejose sekcijose. Kadangi norinčių kalbėti buvo daug, tai jų kalbos, kaip nurodoma spaudoje, buvo apribotos neilgiau kaip 5 minutėmis.

Iš Paryžiaus į Londoną J. Gabrys atvyko liepos 23 d. ir pradėjo susitikinėti su vietos lietuviais – jiems aiškino, koku tikslu atvyko. Pažymėjo, kad labai svarbu užsieniečius supažindinti su lietuviais, kurie yra dar mažai kitataučiams žinomi. Pasakojo apie JAV lietuvių su savo atributika dalyvavimą amerikiečių šventėse, reklamuojant lietuvių tautą. Vietinio kunigo K. Matulaičio dėka buvo renkamos aukos LIB veiklai paremti. Pavyko surinkti 12 rublių ir 50 kapeikų aukų.

Konferencijai J. Gabrys paruošė Memorandumą prancūzų ir anglų kalbomis. Jo dalyvavimą kongrese sąlygojo dvi kliūtys, kurias reikėjo įveikti. Pirmoji – finansinė, nes pinigai buvo reikalingi apmokėti kelionę į Londoną, viešbutį, Memorandumo atspausdinimą. Kaip jis laiške rašė į Čikagą laikraščio *Draugas* redaktoriui kunigui Antanui Kaupui, jei „Lietuvoj taip jau būtų šaltai sutikę šį mano sumanymą, tai nebūt galėjęs parsirodyti nei Memorandumas, nei nebūt galėję lietuviai dalyvaut Tautų kongrese. Ant laimės Lietuvoj sumetė arti 1000 frankų“. Bet šios paramos iš Lietuvos neužteko. J. Gabriui teko pridėti ir savo lėšų.

Mat jis iš JAV lietuvių *Tėvynės mylėtojų draugijos* už V. Kudirkos šešių tomų raštų parengimą 1910 m. gavo 500 dolerių honorarą. Tai atitiko virš 2500 to meto Prancūzijos frankų. Taigi, tų lėšų tam kartui pakako.

Antra kliūtis – labai ribota galimybė kongreso dalyviams žodžiu pristatyti savo memorandumus, pasisakyti viešai kongreso sekcijose. O norinčių buvo daug. Prieš pat kongresą, t. y. liepos 25 d., J. Gabrys mokslininkų antropologų posėdyje, siekdamas įteikti savo parengtą Memorandumą organizatoriams ir gauti leidimą pasisakyti, turėjo įrodinėti tiems, kurie lietuvius bandė priskirti prie lenkų ir rusų, kad lietuviai yra skirtinga tauta nuo slavų ir germanų.

J. Gabrio veikla kongrese

J. Gabrio siekiui dalyvauti kongrese ir pasisakyti, anot jo, prieštaravo lenkų ir rusų delegacijų vadovai. Kongreso generalinis sekretorius Gustavas Spiller'is pareiškė, kad J. Gabrio „Memorandumas tokioje formoje, kaip jis yra įteiktas, negali būti kongreso priimtas, dėl to, kad jis kelia opius politinius klausimus“. Suprask, tai lietuvių nesutarimai su lenkais ir rusais. Be to, kongreso vadovai nelabai norėjo leisti kalbėti kongrese pavergtų Europos tautų atstovams. Per didelius sunkumus pasisakyti gavo tik armėnų, rusinų ir lietuvių atstovai. Tuos sunkumus įveikti J. Gabriui padėjo jo plačios pažintys. Jis, matydamas, kad gali būti neprileistas pasisakyti, kreipėsi pagalbos į prancūzų delegaciją, kur jau turėjo keletą pažįstamų. Prancūzai, ypač jaunas mokslininkas ir žurnalistas Jean Pelissier'as, palaikė lietuvi. Be to, jį užstojo ir rusų mokslininkas Maksimas Kovalevskis. G. Spiller'is, nepaisant lenkų prieštaravimų, sutiko priimti Memorandumą ir duoti septynias minutes laiko trečią kongreso dieną (liepos 28 d.) išdėstyti Lietuvos klausimą viešame posėdyje. Istoriografijoje buvo abejojama, kad J. Gabrys kongreso dalyviams žodžiu pristatė Lietuvos siekius ir problemas. Bet to meto JAV lietuvių spaudoje buvo rašoma, kad jam pavyko tai padaryti. Be to, spaudoje pažymėtas įdomus faktas, kad lietuvių ir lenkų vardu kongrese norėjo kalbėti kažkoks kunigas Pawel Zbawca-Riedelski's. Išgirdęs apie tai J. Gabrys pasipriešino: „jei Tamsta išdrįstum vardu lietuvių kalbėti užprotestuosiu viešai“. Griežta lietuvio reakcija suveikė. Lenkas neišdrįso net savo delegacijos vardu paprašyti leidimo kalbėti.

Gavęs teisę pasisakyti, J. Gabrys pažymėjo skirtumus tarp lietuvių ir lenkų, kalbėjo apie atskirą lietuvių tautą, sunkią jos padėtį carinės Rusijos ir Vokietijos sudėtyje. Bet pažymėjo lietuvių tautą kaip gyvybingą tautą su savo kultūra.

Užbaigdamas „savo trumpą, bet karštą kalbą, p. Juozas Gabrys išreiškė norą, kad ateinančiais metais prispaustųjų tautų atstovai padarytų savo kongresą Paryžiuje, kad geriaus susiartintų vieni kitiems ranką paduoti ir greičiau įkūnyti dar lyg šiol tuščiai skambančius žodžius: Lygybė, Brolybė ir Laisvė visų tautų (plojimai)“. Pabaigęs kalbą, jis oficialiai įteikė kongreso prezidiumui Memorandumą apie lietuvių tautą prancūzų ir anglų kalbomis. Po posėdžio J. Gabri „apspito“ žurnalistai, korespondentai, mokslininkai, prašydami platesnių žinių apie lietuvius. Vietoj atsakymo jis interesantams dalino Memorandumo egzempliorius, kurių, tiesa, visiems neužteko. Tie, kurie negavo, paliko J. Gabriui savo adresus, kad vėliau atsiųstų jiems šį dokumentą. Savo atsiminimuose J. Gabrys rašo, kad kongrese delegatams išdalino Memorandumo vertimus prancūzų kalba 500 egz. ir 300 egz. anglų kalba. Tiesa, spaudoje susilaukė kritikos angliškasis variantas, kurio tekste „neišpasakytai daug klaidų“.

Iš Londono J. Gabrys išvyko rugpjūčio 2 d. Bet prieš tai, po kongreso, t. y. liepos 30 d., jis su savo bičiuliu prancūzu Jean Pelissier'u dar kartą apsilankė pas vietinius lietuvius jų klube. Abu papasakojo apie kongreso darbą, pasidžiaugė, kad galėjo dalyvauti ir lietuvių atstovas. J. Gabrys ragino vietinius tautiečius sudaryti draugiją lietuviškai veiklai sustiprinti

Memorandumas lietuviškai

Kad ir išeivijos lietuviai žinotų, kas yra rašoma Memorandume, J. Gabrys planavo spaudoje paskelbti lietuviškai memorandumo tekstą. Jis liepos 18 d. rašė *Draugo* redaktoriui kun. A. Kaupui žadėdamas atsiųsti memorandumo lietuvišką vertimą, bet po kongreso. Pažadą tesėjo ir nuo rugsėjo 23 d. siuntė A. Kaupui dalimis Memorandumą, verstą iš prancūzų kalbos ir pavadintą „Lietuvių tautos memorialu“. Tuo pačiu tikėjosi, kad gal pavyks koki 1000 egzempliorių lietuvių kalba atskirai atspausdinti ir išdalinti lietuviams. J. Gabrys vylėsi, kad dokumento idėjos palies lietuvius: „jei šis raštelis išskels skaitytojų širdyse bent mažą kibirkstėlę Tėvynės meilės, jei paragins prie švento Tėvynės dirvoje darbo, jei suteiks jisai Lietuvos vaikams didesnę įsitikėjimą į mūsų Tėvynės ateitį“. Memorandumas buvo *Drauge* atspausdintas 1911 m. lapkričio mėnesio trijuose numeriuose (nr. 48-50). O 1913 m. *Draugo* spaustuvė Memorandumą išleido atskiru leidinuku. Tai kas buvo svarbaus šiame, pirmą kartą lietuviškai paskelbtame, J. Gabrio dokumente, kurio mintys pasiekė ir kitataučius?

Memorandumo struktūrą sudarė įžanga ir keturios dalys. Įžangoje reiškiamas

viltis, kad kongrese bus patvirtinta tautų vienybė ir tarp didžiųjų, ir tarp mažųjų tautų, pažymint, kad dalis jų Europoje yra jėga užkariautos tautos. Viena iš jų yra Lietuva, kuri dabar yra tik galingų Vokietijos ir Rusijos valstybių dalimi. Bet „žvilgterėję į jos kilimą ir praeitį pamatysime, jog ji turi tokius privalumus, kurių nesunaikins nei politika, nei laikas“. Antroje dalyje *Skeveldros kadaise galingos tautos*, pažymima, kad šiuo metu lietuvių yra arti 3 milijonų, gyvenančių Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų teritorijose valdomose rusų ir Rytprūsiose, o JAV yra arti milijono lietuvių išeivių. Jiems giminingi latviai, kurių 2 milijonai gyvena rusų valdomoje Kurliandijoje ir Livonijoje. Lietuvių tauta XIV a. buvo skaitlingesnė, o jų sumažėjimą galima paaiškinti nutautėjimu. Bet XIX a. prasidėjęs tautos atgimimas sulaikė ją nuo suslavėjimo. Antropologiniai tyrimai paneigia, kad lietuviai yra slavų dalis. Pasiremta vokiečių filosofo E. Kanto nuomone, aukštai vertinant lietuvių tautą. Kaip tik trečioje dalyje *Antropologinis Lietuvių ir Latvių tipas* detaliau, pasiremiant garsiais antropologais, aptaria lietuvių ir latvių išvaizdą (ūgis, akių ir plaukų bei odos spalva, veido bruožai), kuri leidžia juos atskirti nuo rusų ir vokiečių. Trečioje dalyje *Lietuvių kalba ir jos svarba kalbotyrai ir istorijai* atkreipiamas dėmesys į lietuvių kalbos išskirtinumą. Pabrėžta, kad lietuvių kalba priklauso indoeuropiečių kalbų grupei, bet yra artimiausia sanskrito kalbai. Taigi, tai pati seniausia ir gražiausia kalba. Pasiremiant prancūzų mokslininko Ellisee Reclus'o nuomone, ji yra labai svarbi mokslui. Tuo tarpu ketvirtai daliai *Trumpa Lietuvos istorijos apžvalga* skirta daugiausia vietos dokumente. Iš to meto turimos informacijos apie lietuvių praeitį glaustai išdėstyta Lietuvos istorija nuo XIII a. iki XIX a., pabrėžiant jos senąją didybę, atskleidžiant jos sunaikinimą, dalyvaujant jos kaimynėms Rusijai, Prūsijai ir Austrijai. Parodomas bandymas Lietuvos vardą ištrinti iš geografijos, pakeičiant *Severo-zapadnyj kraj* vardu. Memorandumas baigiamas žodžiais: „Sunku yra ir išskaitliuoti visą dorišką nuostolį padarytą Lietuvių tautai, šituo nedoru uždraudimu, visa tauta tuomi tapo pasmerkta merdėti bėgyje antros dalies XIX amž. (1864–1904 m.) be spaudos, vyriausio įrankio tautos pakilimui ir išlavinimui“. Tačiau rusinimas, lietuvių kalbos draudimas nepalaužė lietuvių – vyko sukilimai, slapta gabeno iš Prūsų Lietuvos lietuviškas knygas. Taigi, buvo svarbu ne tik J. Gabrio pasakyta kalba kongrese, bet dar svarbiau jo išdalintas didelis kiekis Memorandumo prancūzų ir anglų kalbomis kongreso dalyviams. Taip paskleista informacija apie Lietuvą ir lietuvių tautą.

Tiesa, pats J. Gabrys, įvertindamas savo dalyvavimą kongrese, rašė, kad „nors šis pirmas mūsų tautos pasirodymas plačioj pasaulio arenoje ir neturėjo realių

rezultatų, bet moralės jo pasekos buvo didelės“. Anot jo, žinia apie lietuvių viešą, atskirai nuo lenkų, rusų ir vokiečių, pasirodymą kongrese paskatino ne vieną dvejotą lietuvių drąsiau ginti savo teises ir nesigėdyti lietuvių vardo. Svetimtaučiai matė, kad Lietuvos klausimas, išsiveržęs iš Lenkijos ir Rusijos ribų, virto europiniu klausimu ir kad lietuvių veržimasis į laisvę nebesustabdomas. Kongresas subrandino J. Gabriui mintį jam organizuoti antrąjį, kaip jis rašė „varguose gyvenančių tautų kongresą“, kuris vėliau įgavo *Pavergtų tautų kongreso* pavadinimą. Ir tuo pasinaudojęs J. Gabrys planavo ir toliau plačiau kelti Lietuvos klausimą ir jai daromas skriaudas.